

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ВАСИЛЬЧЕНКО О. П.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного
права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.722 (477)

**ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА СОЦІАЛЬНІ
ТА ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ**

У статті досліджується вплив світової економічної кризи на стан дотримання економічних та соціальних прав людини на прикладі досвіду Європейського регіону. Автор відзначає, що у зв'язку з погіршенням економічної ситуації в багатьох країнах Європи (зокрема, автор звертається до досвіду Великої Британії), можна відзначити значне погіршення ситуації з дотриманням економічних та соціальних прав людини, що призводить до зростання кількості звернень осіб до національних та регіональних судів (зокрема, до Європейського суду з прав людини).

***Ключові слова:** економічні та соціальні права, Європейський суд з прав людини, економічна криза, політика суворої економіки.*

В статье исследуется влияние мирового экономического кризиса на состояние соблюдения экономических и социальных прав человека на примере опыта Европейского региона. Автор отмечает, что в связи с ухудшением экономической ситуации во многих странах Европы (в частности, автор обращается к опыту Великобритании), можно отметить значительное ухудшение ситуации с соблюдением экономических и социальных прав человека, что приводит к росту количества обращений лиц в национальные и региональные суды (в частности, в Европейский суд по правам человека).

***Ключевые слова:** экономические и социальные права, Европейский суд по правам человека, экономический кризис, политика строгой экономики.*

The article examines the impact of the world economic crisis on the state of observance of economic and social human rights based on the experience of the European region. The author notes that due to the economic crisis which affected many European countries (in particular, the author refers to the experience of the UK), one can note a significant deterioration in the situation with observance of economic and social human rights, which leads to an increase in the number of appeals to national and regional courts (in particular, to the European Court of Human Rights). The basis for general indignation of the population, primarily of the most vulnerable and marginalised segments of the population, have compounded pre-existing patterns of discrimination in the political as well as the social and economic spheres. The impact of austerity measures in Europe on human rights has now been widely documented by international and regional bodies and scholars working in

the area. The author gives a brief outline of the most critical problems of human rights violations and the way the governments cope with them.

Key words: *economic and social rights, European Court of Human Rights, economic crisis, strict economy policy.*

Вступ. Економічна криза, що стала новою політичною реальністю, призводить до режиму суворої економії, що загрожує суспільній солідарності і посиленню системи захисту прав людини в усіх державах Європейського регіону. Заходи жорсткої економії посилюють і без того несприятливі гуманітарні наслідки економічної кризи, що відзначається рекордним рівнем безробіття. Такий стан справ неминуче впливає на дотримання прав людини, не в останню чергу економічних та соціальних; відповідно, особливо вагомими наслідками позначаються на найменш захищених верствах населення. Крім того, економічна криза заважає центральній і місцевій владі забезпечувати захист прав людини. Справи щодо порушення відповідних прав владою різних держав розглядаються як національними, так і Європейським судом з прав людини.

На нашу думку, окреслену тематику можна досліджувати в більш загальному контексті захисту прав людини. Тематику прав людини, конституційної рівності та глобального конституціоналізму, зокрема, досліджують такі науковці, як: В.Д. Бабкін, М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, М.В. Буруменський, В.Н. Денисов, О.Л. Копиленко, А.Р. Крусян, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, В.О. Серьогін, І.Д. Сліденко, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, А.Л. Федорова, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шукліна та ін. Серед зарубіжних вчених, які окремо досліджують проблематику економічних та соціальних прав, можна назвати С. Рамірез, О. де Шутер, К. Пістор, Р. Балакакришнан, Д. Ельсон та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз сучасних конституційно-правових та міжнародно-правових механізмів забезпечення і захисту прав і свобод людини і громадянина.

Результати дослідження. Економічні та соціальні права – це права, пов'язані з діяльністю людини в господарській сфері, її соціальними відносинами з суспільством, державою, колективами, іншими людьми [2, с. 150]. Вони торкаються таких важливих сфер людини, як підприємницька й інша економічна діяльність, власність, праця, відпочинок, здоров'я, освіта і покликані забезпечити матеріальні, духовні й інші соціально важливі потреби особи. Соціальні та економічні права мають специфічні особливості, що робить їх досить залежними від сталої економічної політики держави. Ступінь захищеності цих прав залежить не тільки і не стільки від наявності досконалого правового механізму їх реалізації, а насамперед – від відповідності цієї категорії прав економічному потенціалу суспільства [3, с. 247].

В умовах економічної кризи непросто гарантувати реалізацію соціально-економічних прав, оскільки право не може бути вище за економіку [4]. Але якщо людину визнано найвищою соціальною цінністю, то в реальному житті повинні існувати такі економічні та правові інститути, де кожна людина первісно володіє не лише політичними правами, але й необхідним мінімумом соціальних прав і можливостей. При цьому матеріальні гарантії повинні надходити насамперед від держави в рамках соціально-правової політики у вигляді забезпечення права на достатній життєвий рівень. Інакше право на гідне існування буде носити декларативний характер [5, с. 182].

«Суворі економія» визначається як сукупність заходів економічної політики, до якої вдається уряд для контролю боргу державного сектора. Заходи жорсткої економії – це відповідь уряду, чий державний борг настільки великий, що ризик невиконання зобов'язань або нездатність обслуговувати необхідні платежі за своїми борговими зобов'язаннями стає реальною можливістю. Ризик за умовчанням може швидко вийти з-під контролю; в тій мірі як борг фізичної особи, компанії чи країни продовжує збільшуватися, кредитори підвищують рівень прибутку для майбутніх кредитів, що ускладнює для позичальника залучення капіталу [6]. Заходи жорсткої економії, прийняті європейськими державами, були піддані критиці

не лише через їх неефективне стимулювання економічного зростання [7], а через їх серйозний вплив на низку міжнародних стандартів у галузі прав людини. Це особливо позначилося на сфері економічних та соціальних прав, а також на громадянських та політичних правах. Вплив заходів економії на права людини в деяких європейських країнах, які відчували наслідки запровадження такого режиму, широко задокументовано міжнародними та регіональними органами, а також аналізувався низкою правників та вчених [8]. Зокрема, регресивна імплементація соціальних прав внаслідок зменшення державних витрат та непропорційний вплив заходів економії на найбільш уразливі верстви населення посилюють існуючі форми дискримінації як в політичній, так і в соціальній та економічній сферах [9, с. 7].

Заходи жорсткої економії, прийняті європейськими країнами в результаті кризи, загалом включали суттєві скорочення державних соціальних виплат, соціальних виплат та програм соціального захисту, в тому числі пенсійні програми та реформи ринку праці та дерегулювання [10]. Одночасно з вибірковою збільшенням податків та приватизацією державних послуг ці заходи розглядалися як єдина відповідь на підвищення конкурентоспроможності та збільшення прибутків [11, с. 89]. Хоча діапазон заходів економії різноманітний по Європі [12], їхні масштаби були безпрецедентними і вплинули на широкий сектор європейського населення [13].

Тим не менш, не можна не стверджувати, що негативний вплив світової фінансової кризи 2008 року на права людини був очевидним з самого початку. За оцінками, до 2012 року понад 27 мільйонів людей втратили робочі місця внаслідок кризи (МОП-2012), тоді як підрив права на працю непропорційно вплинув на найбільш уразливі верстви населення, а саме – на жінок, молодь, меншини, мігрантів та людей з обмеженими можливостями [11].

Інша хвиля впливу на права людини може бути безпосередньо пов'язана з жорсткою політикою урядів щодо бюджету, а також умовами, встановленими кредиторськими установами [11, с. 89].

Як було зазначено, вплив заходів жорсткої економії на права людини в Європі сьогодні є предметом дослідження та аналізу низки європейських інституцій та інших органів системи захисту прав людини, таких як Агентство Європейського Союзу з основних прав та Наглядний комітет Ради Європи з прав людини. Органи та механізми ООН і правозахисні механізми, юристи-науковці (наприклад, Салмон) також задокументували свої позиції. Заходи із жорсткої економії були предметом судових розглядів на національному та регіональному рівнях [8].

Ми також можемо вказувати на зростаючі зв'язки міжнародних та європейських правозахисних установ (які останнім часом зосередили увагу на несприятливих наслідках економії) та Європейському суді. Критичний підхід до політики жорсткої економії був підтриманий Європейським агентством з основних прав та Комісаром Ради Європи з прав людини. Через доповіді, конференції та взаємодію із суддями ці офіси є джерелом впливу та обізнаності щодо соціальних та економічних наслідків жорсткої економії населення та, зокрема, вразливих та бідних людей [14].

Так, нещодавно Комітет незалежних експертів ООН видав сувору доповідь про результати дотримання міжнародно-правових зобов'язань у сфері соціально-економічних прав. Серед держав, яка піддалась особливо жорсткій критиці, слід відзначити Велику Британію. Так, Комітет стежить за дотриманням Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, який Велика Британія добровільно ратифікувала разом із 163 іншими країнами. Дотримання Пакту є питанням верховенства права. Не втішено для цієї країни висновку Комітет дійшов у результаті кількох місяців взаємодії з представниками уряду та вивчення доказів, отриманих від представників громадянського суспільства. Серед інших питань у доповіді відзначається недостатнє визнання Великою Британією економічних та соціальних прав у внутрішньому законодавстві. Крім того, також засуджується негативний вплив останніх змін у фінансовій та соціальній політиці, а також обмеження на правову допомогу. Комітет сумнівається в тому, що розмір заробітної плати достатній для забезпечення мінімального прожиткового мінімуму і засуджує нещодавно прийнятий Закон про профспілки,

який погіршує стан прав працівників. Особливе занепокоєння ООН викликають дискримінаційні наслідки бідності, надмірна залежність від харчових банків, а також відсутність доступності та надійності житла в оренду в більшості районів країни [15].

У багатьох країнах також потерпає свобода засобів масової інформації, що особливо відчутно у Греції, де припинення діяльності громадського телебачення за наслідками заходів жорсткої економії продовжує створювати проблем для свободи слова та плюралізму засобів масової інформації [15]. Зокрема, громадяни Греції тепер отримують інформацію від приватного медіа-сектору [16, с. 1]

Що стосується Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), то в низці справ Суд відхилив заяви (оскільки вони вважали їх неприйнятними та явно безпідставними) стосовно жорсткої економії, зокрема у сфері заробітної плати та пенсій. Тут Суд покладався на принципи пропорційності та субсидіарності, а також на обмежений і тимчасовий характер заходів економії (наприклад, такі справи як *Khoniakina v Georgia*, *Bakradze v Georgia*, *Frimu and Other v. Romania*, *Da Conceição Mateus v. Portugal*, *Santos Januário v. Portugal and Da Silva Carvahlo Rico v Portugal*) [17].

Видається важливим зазначити, що згадана тематика забезпечення економічних та соціальних прав, вплив економічної кризи, політики жорсткої економії та зменшення державних витрат на ці права є особливо чутливою для суддів. Хоча Європейська конвенція сама по собі не закріплює їх, за винятком статті 4 (2) (заборона на примусову працю), статті 6 (3) (с) (право на безоплатну правову допомогу), стаття 11 (право на об'єднання та право на страйк) та стаття 2 Протоколу 1 до Конвенції (право на освіту), чутливість цього питання призвела до особливої уваги Страсбурзького суду до забезпечення економічних та соціальних прав¹. Цій новій тенденції також сприяло широке тлумачення, надане Конвенцією, як живий та гнучкий інструмент, який слід тлумачити у світлі сучасних умов. Це також було поштовхом до сприйняття європейськими судьями своїх ролей у суспільстві; наслідки жорстких заходів щодо прав людини є дуже значними, і Суд не може їх проігнорувати.

У 2013 р. Суд від імені видатних європейських суддів (як-от: від колишнього президента Шпільманна, колишнього віце-президента Толкенса, який став членом Агентства Європейського Союзу з основних прав) організував семінар, присвячений реалізації ЄСПЛ в часи економічної кризи. Можливо, Суд приділяє цій сфері підвищену увагу також ще й через те, що заходи жорсткої економії також торкаються і цієї установи, зокрема Рада Європи ухвалила бюджет ЄСПЛ з нульовим зростанням [14].

У контексті ситуації з Україною окреслені питання відзначаються особливою актуальністю, оскільки у зв'язку з подіями на сході України та в Криму, наша держава змушена також вживати заходів суворої економії. Тим не менш, Конституція України гарантує всім рівні можливості для реалізації конституційних прав і свобод, але виявляється, щоб скористатися такими можливостями, іноді необхідною є наявність відповідних умов, насамперед матеріальних. Зупинимося лише на окремих прикладах.

У соціальних та економічних правах розкривається важливий аспект соціальної, правової держави. Конституція України (ст. 1) встановлює, що Україна – соціальна держава. Соціальною є така держава, яка зобов'язується піклуватися про соціальну справедливість, благополуччя своїх громадян, їх соціальну захищеність, а її головне завдання – досягнення суспільного прогресу, заснованого на закріпленні правом принципів соціальної рівності, загальної солідарності і взаємної відповідальності [18, с. 42]. Завдання соціальної держави полягає в перерозподілі доходів між різними соціальними групами суспільства шляхом встановлення доцільної системи пільг, фінансування соціальних програм з державного бюджету. Політика соціальної держави спрямована на створення умов, які забезпечують гідний рівень життя і вільний та всебічний розвиток кожного, тобто на забезпечення рівності всіх громадян. Завдання демократичної, соціальної держави полягає в тому,

¹ Про це, зокрема, також може свідчити виокремлення так званої групи справ під загальною назвою «Справи щодо режиму суворої економії» (англ. – Austerity Measures) в окрему рубрику на сайті Суду (див. Fact sheet on Austerity Measures, <http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Austerity_measures_ENG.pdf>).

щоб зменшити вплив тих чи інших обставин на існуючу нерівність. Саме держава може впливати на розвиток економіки з тим, щоб протидіяти незахищеності й економічній нерівності окремих верств населення [19, с.14].

Права, передбачені статтями 46–48 Конституції України (право на соціальний захист; на житло; право на достатній життєвий рівень) характеризують нашу державу як соціальну, однак за існуючої економічної ситуації зазвичай вони не реалізуються, а отже, є декларативними. Загалом, українське конституційне законодавство зробило крок назад у порівнянні як з міжнародно-правовим регулюванням, так і з радянськими конституціями, зокрема, з Конституцією УРСР 1978 р. Приміром, чинна Конституція гарантує право на працю, однак на відміну від попередньої, не зобов'язує державу гарантувати отримання роботи [20, с. 20]. Уперше в Україні на конституційному рівні закріплено, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48), але для більшості громадян це право сьогодні залишається мрією, а проголошені Конституцією України економічні та соціальні права діють лише формально.

Найбільше звернень українців до Європейського суду з прав людини проти України стосуються соціальних виплат і несвоєчасного виконання рішень національних судів.

Висновки. Права людини являють собою загальну нормативну базу і суворі кордони, в рамках яких повинна будуватися державна економічна і соціальна політика. Омбудсман, комісії з прав людини і органи щодо забезпечення рівності можуть багато зробити для дотримання прав людини під час прийняття антикризових заходів і захисту людей від дискримінації, яка призводить до нерівності. Комісар випускає рекомендації – керівництво до дії, які допомагають виробити нові шляхи, що дозволяють урядам привести політику економічного відновлення у відповідність із зобов'язаннями у сфері прав людини. Необхідно вдихнути нове життя в європейську соціальну модель, засновану на людській гідності, солідарності поколінь та доступності правосуддя для всіх.

Незважаючи на те, що соціальні та економічні права є, без сумнівів, тією категорією прав, що зазнала найбільш негативного впливу в результаті запровадження заходів жорсткої економії, все ж очевидним є й той факт, що громадянські й політичні права найбільш уразливих верств населення також зазнали такого впливу внаслідок скорочення бюджету.

Список використаних джерел:

1. Ringe W.-G., Huber P.M. Legal challenges in the global financial crisis: Bail-outs, the Euro and regulation. Oxford: Hart Publishing. 2014.
2. Тодика Ю.М. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Конституційне право України: підручник; За ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. К.: Ін Юре, 2002. 544 с.
3. Конституція України: Науково-практичний коментар / Ред.кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевий та ін. Х: Право; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.
4. Васильченко О.П. Реалізація соціально-економічних прав з огляду на принцип рівності. Право і громадянське суспільство. URL: <http://lclaw.knu.ua/index.php/item/131-realizatsiia-sotsialno-ekonomichnykh-prav-z-ohliadu-na-pryntsyv-rivnosti-vasylchenko-o-p>
5. Родионова О.В. Юридическая сущность «права на достойное человеческое существование». Известия ВУЗов. Правоведение. 2004. № 2. С. 182–188.
6. Austerity, Investopedia. URL: <http://www.investopedia.com/terms/a/austerity.asp#ixzz4wneEuVlp>.
7. Krugman P. How the case for austerity has crumbled? New York Review of Books. Vol LX (10). 6 June 2013.
8. Kilpatrick C., De Witte B. Social rights in times of crisis in the Eurozone: The role of fundamental rights challenges. EUI Working Paper LAW. 2014/05.
9. Council of Europe Safeguarding human rights in times of economic crisis, Issue Paper published by the Council of Europe Commissioner for Human Rights. November 2013.

10. O'Conneide C. Austerity and the faded dream of a social Europe. A Nolan (ed) Economic and social rights after the global financial crisis. Cambridge: Cambridge University Press 169. 2014.
11. Way S.-A., Luisiani N., Saiz I. Economic and social rights in the great recession: Towards a human rights-centred economic policy in times of crisis. E. Riedel, G. Giacca, C. Golay (eds) Economic, social, and cultural rights in international law. Oxford: Oxford University Press. 2014.
12. Hemerijck A. Changing welfare states. Oxford: Oxford University Press. 2012.
13. L. Ginsborg 'The impact of the economic crisis on human rights in Europe and the accountability of international institutions' (2017) 1 Global Campus Human Rights Journal 97-117. URL: https://globalcampus.eiuc.org/bitstream/handle/20.500.11825/60/Global%20article%20Ginsborg_1_2016.pdf?sequence=1
14. Cliquennois G. The Impact of Austerity Policies on International and European Courts and their Jurisprudence. ESIL Interest Group on International Human Rights Law. 2017. URL: <https://www.ejiltalk.org/the-impact-of-austerity-policies-on-international-and-european-courts-and-their-jurisprudence/>
15. Burton J., Donald A., Casla K. The UK government cannot reconcile austerity measures with human rights. Open Democracy. URL: <https://www.opendemocracy.net/openglobalrights/koldo-casla-jamie-burton-alice-donald/uk-government-cannot-reconcile-austerity-meas>
16. Iosifidis P., Katsirea I. Public service broadcasting in Greece in the era of austerity. EUI RSCAS 2014/42.
17. Fact sheet of the European Court of Human Rights on Austerity Measures (July 2017). URL: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Austerity_measures_ENG.pdf
18. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины. Х.: Факт, 2000. 318 с.
19. Лукашева Е.А. Социальное государство и защита прав граждан в условиях рыночных отношений. Социальное государство и защита прав человека. М., 1994. С. 5–21.
20. Гладких В.И. Социальные права граждан Украины в системе конституционных прав. Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб.; відп. ред. В.Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. Вип. 80.

